

nych poprawek¹⁶, nowemu opracowaniu niektórych zagadnień, a także po przeliczeniu pewnej części wywodów jako mniej ważnych do petitu, skutkiem czego zyskał na przejrzystości, podręcznik Andrejewa zasługuje na jeszcze wyższą ocenę, przede wszystkim z uwagi na jego walory dydaktyczne i metodologiczne.

JANUSZ SONDEL (Kraków)

M. K a s e r, *Römisches Privatrecht, Ein Studienbuch*, München—Berlin 1960

Książka Kasera jest, w przeciwieństwie do jego poprzedniego dzieła *Das römische Privatrecht* (t. I, München 1955 i t. II, München 1959) podręcznikiem przeznaczonym dla studentów. Pozostaje jednak z nim oczywiście w silnym związku, który ze strony formalnej podkreślony jest tym, że do każdego osobnego paragrafu podane są oznaczenia odpowiednich partii zasadniczego dzieła. Dla potrzeb studentów podręcznik musiał ulec jednakowoż poważnemu skróceniu i przeróbkom, które nie wprowadziły w zasadzie zmian merytorycznych. Jeśli spotykamy się z nimi, to tylko zupełnie wyjątkowo i jedynie w kwestiach o charakterze drugorzędym.

W związku z dydaktycznym przeznaczeniem książki materiał w niej przedstawiony podzielony został systematycznie, a nie historycznie. Po krótkim wprowadzeniu następuje omówienie siedmiu działów, a to: podstaw i pojęć ogólnych, prawa osobowego, rzeczowego, obligatoryjnego, rodzinnego, spadkowego oraz wprowadzenia w cywilne prawo procesowe. W stosunku do poprzedniego dzieła Kasera zwraca uwagę przede wszystkim dodanie części traktującej o procesie, niezbędnej dla zrozumienia rzymskiego materialnego prawa prywatnego. Niezbyt szczęśliwe wydaje się natomiast umieszczenie prawa rodzinnego dopiero po omówieniu prawa rzeczowego i obligacyjnego. Raczej wskazane byłoby traktowanie o nim bezpośrednio po prawie osobowym, z którym wykazuje większe powiązania merytoryczne.

Zamiarem autora, jak sam pisze we wstępie, było szersze potraktowanie tych materii, w których prawo rzymskie wywarło decydujący wpływ na rozwój późniejszego prawa w Europie. Na ogół też rzeczywiście trzymał się tego, ale zdarzały się i odstępstwa. Typowym przykładem może być bardzo krótkie omówienie procesu kognicyjnego (na czterech stronach: 315—319), chociaż ten właśnie typ procesu stanowił podstawę dalszego rozwoju norm postępowania sądowego w prawach europejskich. Jest to zresztą usterka występująca prawie we wszystkich podręcznikach i łączy się ściśle z brakiem należytego opracowania monograficznego tej części prawa rzymskiego.

Z uwagi na fakt, że obecnie recenzowany podręcznik Kasera stanowi pod względem merytorycznym jedynie skróconą wersję zasadniczego dzieła omówionego obszernie przeze mnie już poprzednio¹, ograniczę się obecnie jedynie do niewielu uwag krytycznych mających częściowo uzupełniający charakter. W krótkim wprowadzeniu, w części traktującej o rozwoju i znaczeniu rzymskiego prawa prywatnego, nie zostały podkreślone pozytywne cechy prawa wulgarnego, które wytworzyło pewne postępowe zasady i instytucje prawne (np. zastępstwo bezpośrednie, zasadę swobody umów). Podobnie nie doceniona została w pewnym kierunku rola glosatorów, którzy nie ograniczyli się tylko do pracy polegającej na wyjaśnieniu tekstów rzymskich (s. 7), ale, jak wykazują nowsze prace², niejednokrotnie zmieniali

¹⁶ Naszym zdaniem, w podręczniku powinno się również znaleźć bliższe omówienie takich zagadnień, jak *existimatio*, infamia, konkubinat etc.

¹ CPH XII, 2, s. 324 i n.; XIII, 2.

² Np. H. Lange, *Schadensersatz und Privatstrafe in der mittelalterlichen*

znaczenie przepisów prawa justyniańskiego, wprowadzając je na nowe tory rozwojowe. Aczkolwiek w pewnych przypadkach czynili to zapewne nieświadomie, to jednak trzeba przyjąć, że przeważnie zdawali sobie z tego sprawę. Zresztą kwestia ich świadomości w tym zakresie ma dla rozwoju prawa mniejsze znaczenie i może zainteresować przede wszystkim historię nauki prawa. W części wprowadzającej nie ustrzegł się też autor pewnej modernizacji przy określaniu stosunków rzymskich. Szczególnie rażące wydaje się tu użycie terminu *Staatssozialismus* na określenie pewnego kierunku polityki Justyniana (s. 5).

Poza tymi drobnymi usterkami wywody Kasera w jego krótkim wprowadzeniu nie budzą zastrzeżeń i odznaczają się zwięzłością przy równoczesnym podaniu trafnie dobranych najważniejszych wiadomości potrzebnych studentowi. To samo zresztą można powiedzieć o przedstawieniu właściwych już instytucji rzymskiego prawa prywatnego, poczynając od podstaw i pojęć ogólnych oraz prawa osobowego. Tu jedynie można by zarzucić autorowi, że nie łączy złagodzenia położenia niewolników za cesarstwa z zachodzącymi zmianami ekonomicznymi.

Z kolei omawia Kaser prawo rodzinne i obligacyjne. W tym ostatnim dziale zwraca uwagę silne (w przeciwieństwie do poprzedniego dzieła)³ położenie nacisku na podział sposobów umorzenia zobowiązań na: *ipso iure* i *ope exceptionis*. Charakterystyczne jest traktowanie ugody jako jednego ze sposobów umorzenia zobowiązań (s. 196), chociaż właściwsze byłoby chyba omówienie jej w związku z powstaniem zobowiązań przy zaznaczeniu jej roli także w rozdziale traktującym o umorzeniu zobowiązań. Podkreślić nadto należy, że słusznie zwraca uwagę autor także na niedociągnięcia w tak zachwalanej na ogół działalności jurystów rzymskich, a mianowicie na wypadki ich niespołecznego podejścia. Przykładem jest kontrakt najmu, gdzie juryści mimo dużej możliwości, jaką dawała im klauzula *ex fide bona* nic nie uczynili w kierunku obrony ekonomicznie i społecznie słabszej strony. Nie zawsze też stanowisko ich było zgodne z potrzebami praktyki życia, jak np. w pewnych wypadkach *accessio*. I na to zwraca uwagę Kaser (s. 98 i n.), choć wypadki takie należą do zupełnie wyjątkowych z uwagi właśnie na wyjątkowo praktyczne podejście jurystów rzymskich.

W zakresie prawa rodzinnego budzi zastrzeżenia pominięcie *legitimatio* jako sposobu powstania władzy ojcowskiej i omówienie jej tylko w ustępie traktującym o pokrewieństwie (s. 234). Po omówieniu prawa spadkowego następuje na zakończenie wprowadzenie w cywilne prawo procesowe, gdzie zwraca uwagę, jak już poprzednio zazaczyłem, nierównomierne rozłożenie materiału w wyraźnym upośledzeniu procesu kognicyjnego. W związku z tym również pewne instytucje zostały potraktowane zbyt pobieżnie. Dość powiedzieć, że tak ważnemu środkowi zaskarżenia, jak apelacji, poświęcił Kaser zaledwie kilka wierszy (s. 318).

Podręcznik nie zawiera ani wyboru źródeł, ani bibliografii (oprócz pewnych ogólnych dzieł, s. 9—11), które student znaleźć może w zasadniczym dziele *Das römische Privatrecht*. W pewnych przypadkach daje autor odwołania i porównania z współczesnym prawem cywilnym. Możliwe to jest jednak jedynie dlatego, że studenci niemieccy znają już jego podstawy słuchając wykładów z prawa rzymskiego. Dla nich też tego rodzaju uwagi mają niewątpliwie wielki walor i to nie tylko dydaktyczny.

Wreszcie podkreślić należy, że podręcznik zaopatrzony jest w indeks rzeczowy.

WIESŁAW LITEWSKI (Kraków)

Rechtstheorie, Münster 1955; D. Maffei, *Caso fortuito e responsabilità contrattuale nell'età dei glossatori*, Milano 1957.

³ Wytknąłem to w recenzji umieszczonej w CPH XII, 2, s. 335.